

BEATA SZYLKO

ZNACZENIE O WIECENIA W KULTURZE EUROPEJSKIEJ

Zbigniew Drozdowicz: *Filozofia O wiecenia*. Warszawa 2006, 279 s.

Filozofia O wiecenia autorstwa Zbigniewa Drozdowicza, specjalisty w zakresie filozofii nowożytnej, zwłaszcza francuskiej, oraz filozofii religii, jest zbiorem piętnastu wykładów prezentujących główne idee filozoficzne epoki O wiecenia. Ze względu na przystępną formę wykładu, odbiorcami książki mogą być nie tylko studenci filozofii, ale także reprezentanci szeroko rozumianych nauk humanistycznych.

Autor monografii podjął zadanie prezentacji idei o wieceniowych w pięciu krajach europejskich, takich jak: Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy i Polska. Warto przyjrzeć się bliżej tej strukturze.

Wykład pierwszy pełni funkcję wprowadzenia do filozofii o wieceniowej, prezentuje charakterystykę epoki - jej ramy chronologiczne (przedstawione osobno dla Anglii, Niemiec, Francji, Włoch i Polski), z uwzględnieniem różel narodzin O wiecenia w tych krajach. Autor prezentuje inicjatorów nowych idei. W Anglii s nimi: T. Hobbes, J. Locke, D. Hume, we Francji: Monteskiusz, Wolter, J. J. Rousseau, w Niemczech: Ch. Wolff, J. G. Herder, G. E. Lessing, we Włoszech G. Vico, w Polsce: St. Konarski, H. Kołł taj, St. Staszic. Autor przedstawia główne cechy epoki O wiecenia oraz fazy jej rozwoju w poszczególnych państwach Europy. Przede wszystkim zwraca uwagę na związek O wiecenia z kulturą wielkomięjską oraz na stosunek ówczesnych myślicieli do religii. Zaznacza, iż epoka ta była mocno zróżnicowana wewnątrz, choć można w niej wyróżnić pewne niezmiennie motywy. Należą do nich: idea rozumu pojmowanego jako arbitra w sprawach życiowych (stąd krytyka racjonalizmu kartezjańskiego), wyzwalanie umysłu z przesądów, idea postępu i idea Natury. „Wizytówkami” O wiecenia są: *Encyklopedia albo słownik rozumowy nauk, sztuk i rzemiosł* oraz *Historia*

naturalna Buffona, Lewiatan Hobbesa, Dwa traktaty o rz dzie Locke'a, Traktat o naturze ludzkiej Hume'a, Duch praw Monteskiusza, Traktat o tolerancji Woltera, Umowa społeczna Rousseau.

Ka da z pi ciu cz ci przedstawiaj ca my l o wieceniow danego pa stwa zawiera tło historyczne, opis ówczesnej władzy i sytuacji politycznej kraju, jego rozwarstwienie społeczne oraz o rodki ycia umysłowego. Autor prezentuje szczegółowo histori o wieceniowej Anglii, pocz wszy od obj cia tronu przez Jakuba I, rewolucj i sytuacj polityczn po jej zako czeniu. W cz ci po wi conej O wieceni francuskiemu czytelnik spotyka si z opisem sytuacji kraju od wst pienia na tron Ludwika XIV do wybuchu Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Je li chodzi o kraje niemieckie, autor kre li ich histori pocz wszy od panowania dynastii saskiej do rz dów króla-filozofa Fryderyka II. Sytuacja społeczno-polityczna pa stw włoskich przedstawiona została od przełomu XVI i XVII w., przy czym autor uwzgl dnia tu równie stosunek Ko cioła katolickiego do idei o wieceniowych upowszechnianych na łamach ówczesnej prasy. Historia O wiecienia polskiego to panowanie Wettinów oraz St. A. Poniatowskiego. Autor opisuje wady demokracji szlacheckiej, kryzys sytuacji politycznej Polski pod koniec XVIII w., ale po wi ca równie wiele uwagi rozwojowi szkolnictwa, kultury i sztuki polskiej w okresie O wiecienia stanisławowskiego.

W ka dej z pi ciu cz ci ksi ki autor prezentuje główn my l O wiecienia charakterystyczn dla danego pa stwa europejskiego. W Anglii, Francji i Niemczech jest ni naturalizm. Jako jego prekursorów w Anglii autor wymienia Th. Hobbesa, i I. Newtona, jako kontynuatorów: A. Shaftesbury'ego, B. Mandeville'a, A. Pope'a, H. Bolingbroke'a, F. Hutchesona i A. Smitha.

Przy naturalizmie francuskim Zbigniew Drozdowicz uwzgl dnia udział na naturalistów mechanistycznych (J. O. de La Mettrie, E. B. de Condillac, P.-H. T. Holbach) i naturalistów eklektycznych (D. Diderot, C. A. Helvetius, J. A. N. Condorcet). W ród naturalistów niemieckich rozró nia tych, którzy ł cz ten nurt z deizmem (Ch. Thomasiusa, Ch. Wolffa, G. Forstera i I. Kanta) oraz z panteizmem (J. W. Goethego, F. Schillera). Uwzgl dnia równie eklektyków, czyli my licieli ł cz cych w naturalizmie ró ne w tki filozoficzne (J. G. Hamman, F. H. Jacobi i

J. C. Lavater). Obok naturalistów autor prezentuje w rozdziale po wieconym O wiceniu niemieckiemu teologów, którzy podjęli próbę odnowienia teologii protestanckiej (S. J. Baumgarten, J. S. Seniler), filologów, którzy rozwijali hermeneutykę biblijną (H. S. Reimarus i J. Ch. Edelman) oraz pietystów - inicjatora owego ruchu Ph. J. Spenera (autor poświęca wiele uwagi analizie jego dzieła *Pia desideria*) oraz jego uczniów. Prof. Drozdowicz zaznacza, iż nie widzi zbitego o ci pietyzmu z ideami O wicenia.

Prezentując O wicenie włoskie i polskie, autor nie wyróżnia jednej głównej myśli charakterystycznej dla każdego z nich. Jedynie w rozdziale o Włoszech Zbigniew Drozdowicz przedstawia myślicieli - nowatorów, którzy swoją aktywność przejawiali raczej w budowaniu tego, co nowe niż w podważaniu tego, co zastali (C. Beccaria, F. M. Pagano, C. Goldoni i G. G. Casanova). Zwraca także uwagę na włoskich dzielnopisarzy, którzy podejmowali próby opisanie historii swojego państwa - przedstawieni tu s : N. Machiavelli, F. M. Ottieri, A. Fabroni, G. B. Baldelli, L. A. Muratori, G. Giulini, C. Rosmini, G. di Blasi, R. Gregorio.

Ka dy z rozdziałów zawiera podrozdział zatytułowany *Indywidualno ci*. Autor nie wyjaśnia do końca, dlaczego dokonuje takiego wyszczególnienia i według jakiego kryterium. Wydawa się może, że chodzi tu o filozofów, których nie da się włączyć w główny nurt myślowy epoki O wicenia. Jest to jednak wątpliwe przypuszczenie, jeżeli zważyć wymieniane przez Drozdowicza nazwiska.

Do indywidualno ci angielskich autor zalicza J. Locke'a, D. Hume'a i T. Reida. Czytelnik poznaje ich biografie, a także główne dzieła. Z twórczości Locke'a autor analizuje traktaty o powstaniu państwa i władzy *List o tolerancji* i *Dwa traktaty o rządzie* oraz zawierające krytykę racjonalizmu Kartezjańskiego i wyłożone koncepcje empiryzmu *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*. Z teorii poznania Locke'a autor konfrontuje epistemologię Hume'a, analizując *Traktat o naturze ludzkiej*.

Wśród indywidualno ci francuskich autor wymienia: Monteskiusza, Woltera i Rousseau. Poglądy polityczne Monteskiusza zostały omówione na przykładzie *Listów perskich*, *Rozważania nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymian* oraz *Ducha praw*. Autor w

szczególnie ci zwraca uwagę na konsekwencje ostatniego z wymienionych dzieł. *Duch praw* wywołał duże zainteresowanie wśród ówczesnych odbiorców. Prezentuje dorobek literacki Woltera, autor poświęca najwięcej miejsca analizie takich dzieł, jak: *Elementy filozofii Newtona*, *Traktat o tolerancji* oraz powieści filozoficzne - *Kandyd*, *Zadig*, *Prostaczek*. Oprócz znanych prac Rousseau: *Rozprawy o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi*, *Rozprawy o naukach i sztukach*, *Umowy społecznej* i *Emila*, autor prezentuje również mniej popularne *Listy o Opatrzności* oraz *List o widowiskach*. Na szczególną uwagę zasługuje tu opis bardzo negatywnych reakcji, jakie wywołały powyższe dzieła, i jaki miało to wpływ na dalsze życie Rousseau.

Za indywidualność w Niemczech prof. Drozdowicz uznaje G. E. Lessinga i J. G. Herdera. Liczne dramaty Lessinga oraz jego polemiki teologiczne i epistemologiczne czytelnik poznaje wraz z jego życiorysem. Najwięcej jednak miejsca poświęca autor analizie jego dzieła historyzoficznego - *Wychowanie rodzaju ludzkiego*. Problematyk historyzoficznych zawierają także *Myśli o filozofii dziejów* Herdera nawiązujące do Spinozy i Leibniza. Na koniec autor wskazuje na znaczenie Herdera dla filozofii Oświecenia, gdy dostrzegł on różnego rodzaju ograniczenia ówczesnych stanowisk filozoficznych. Niestety, autor nie mówi, o jakie ograniczenia chodzi.

Wśród indywidualności włoskich autor prezentuje G. Vico oraz mniej znanych myślicieli, takich jak: L. A. Muratori i V. Cuoco. Najwięcej uwagi poświęca Vico i jego *Nauce nowej* - dziełu nowatorskiemu jak na ówczesne czasy, zawierającemu kwestie poznawcze, ontologiczne, historyzoficzne, a także dotyczące logiki, moralności, ekonomii, polityki, fizyki, astronomii, geografii i chronologii. W dalszej części autor prezentuje dzieła Muratoriego dotyczące Włoch - problemu kultury, praw, ale także refleksji nad człowiekiem i historią. Spośród prac V. Cuoco czytelnik poznaje *Szkic historyczny* - o doskonałym ustroju politycznym oraz serię opracowań zatytułowanych *Platon we Włoszech* przedstawiających tezy o wyższości kultury rzymskiej nad grecką.

Z grona przedstawicieli Oświecenia polskiego autor prezentuje także i twórczość St. Konarskiego, H. Kołłątaja i St. Staszica. Z dorobku piarskiego St. Konarskiego prof. Drozdowicz analizuje *Rozmowę pew-*

nego ziemianina, *Ustawy szkolne* oraz *O skutecznym rad sposobie*. Wszystkie dzieła zawierały intencję reformatorską. Podobne tendencje spotykamy w poglądach społecznych H. Kołłtaja. Autor przedstawia je na podstawie analizy dzieła *Anonima listów kilka skierowanych do Stanisława Małachowskiego, referendarza koronnego, marszałka sejmowego i Konfederacji Generalnej*, w którym Kołłtaj nawiązuje do A. Smitha. Poglądy moralne prezentuje rozprawa filozoficzna *Porządek fizyczno-moralny*. St. Staszic, potraktowany przez autora jako umysł „najbardziej filozoficzny”, podobnie jak Konarski, pisał o kryzysie państwa polskiego i zawarł w swoich dziełach propozycje naprawy. W tym celu opracował w *Uwagach nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. K. do dzisiejszego stanu Rzeczypospolitej Polskiej przystosowanych* program uzdrowienia polskiego szkolnictwa. W *Przestrobach dla Polski* apelował o ustanowienie dla Polski *Konstytucji*.

W ostatnim wykładzie autor zawiera krytykę O wiecenia i jego współczesne odczytania. Do osiemnastowiecznych krytyków zalicza obrońców chrześcijaństwa, m.in. ks. J. Frerona, który w *Roczniku literackim* krytykował pisarzy o wieceniowych za to, że zwalczają Boga. Inni ówczesni krytycy to E. Burke i J. de Maistre. Burke polemizował z o wieceniowymi koncepcjami społeczeństwa opartego na prawie natury, uważał, że prawo natury nie jest w stanie zapewnić człowiekowi właściwego rozwoju intelektualnego i moralnego. J. de Maistre krytykował rewolucję francuską, obciążając odpowiedzialnością za to wydarzenie francuskich filozofów O wiecenia. Osiemnastowieczna krytyka O wiecenia wywodziła się z środowisk liberalnych, wiadczą o tym myśliciele m.in. E. Fagueta - przedstawiciela francuskiego liberalizmu przełomu XIX i XX w.

W części poświęconej współczesnym odczytaniom O wiecenia prof. Drozdowicz wymienia: *Dialektyk O wiecenia* M. Horkheimera i Th. Adorno, *Co to jest O wiecenie* i *Historia sztuki w dobie klasycyzmu* M. Foucaulta oraz myśliciele E. Gellnera. Horkheimer i Adorno, a także J. Habermas zarzucali O wieceniowi obalenie starych mitów i tworzenie w ich miejsce nowych. *Co to jest O wiecenie?* Foucaulta to odczytanie tej epoki przez Kanta. Foucault zauważa, że pojawia się tu „filozofia problematyzująca świat aktualny, którą Kant bada jako fakt”. Według Fo-

ucaulta, w tekście Kanta pojawia się pytanie o stan aktualny; dotyczy ono określenia pewnego elementu teraźniejszości, który trzeba rozpoznać i odróżnić od wszystkich innych. Gellner odczytuje Owiecienie jako epokę „racjonalistycznego fundamentalizmu”, odrzucając cokolwiek objawienie.

Praca prof. Zbigniewa Drozdowicza oparta jest na bogatym materiale źródłowym. Autor wykorzystuje dzieła (niektóre czytane w językach oryginalnych): Berkeleya, Buffona, Condillaca, Diderota, Foucaulta, Helvetiusa, Herdera, Hobbesa, Holbacha, Hume'a, Kołtaja, Konarskiego, La Mettriego, Locke'a, Lessinga, Machiavellego, Maistre'a, Monteskiusza, Rousseau, Smitha, Staszica, Vico i Woltera. Uwzględnia monografie poświęcone Owiecieniu, także historię państw europejskich, np.: *Historia Francji* J. Baszkiewicza, *Historia Niemiec* J. Krasuskiego, *Niemiecka myśl polityczna wieku Owiecienia* A. Wolff-Powskiej, *Myśl europejska w XVIII wieku. Od Monteskiusza do Lessinga* P. Hazarda. Znajduje się tu również literatura obcojęzyczna. Dziwi mnie nieuwzględnienie monografii *Filozofia i kultura Francji w XVIII w.* St. Zapłana.

Praca Zbigniewa Drozdowicza jest syntezą filozofii Owiecienia. Zawiera prezentację myśli francuskiej, niemieckiej, brytyjskiej, włoskiej oraz polskiej. Autor nie ogranicza się tylko do prezentacji, podejmuje się także krytyki przedstawianych poglądów. Walorem książki jest to, iż przedstawia ona idee owieceniowe w sposób bardzo przystępny. Dzięki temu, a poglądy filozofów przedstawiane są wraz z ich biografiami, czytelnik nie ma wrażenia „monumentalności” sposobu przekazywania owych treści. Momentami prace prof. Drozdowicza czyta się nawet niczym powieść. Mankamentem są nieznaczne błędy literowe w tekście, a także w nazwiskach (np. błąd w nazwisku - zamiast G. Forster jest Ferster, s. 165).